

RECENZJE

SEMINARE

t. 41 * 2020, nr 1, s. 149-241

Danuta Borecka-Biernat, Paweł Kurtek, Agata Woźniak-Krakowian, *Radzenie sobie młodzieży w sytuacjach trudnych*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2018, ss. 222, ISBN 978-83-8085-744-5.

Recenzowana pozycja posiada charakter teoretyczno-empiryczny. Składa się z trzech części poruszających odrębne treści dotyczące funkcjonowania młodzieży. Każda część pracy składa się z kilku rozdziałów. Monografia napisana jest przez trzech autorów reprezentujących trzy ośrodki akademickie w Polsce (Wrocław, Kielce, Częstochowa) i stanowi istotny głos w dyskusji nad uwarunkowaniami, specyfiką, sposobami przewycięzania i skutkami sytuacji trudnych, które są udziałem młodzieży.

Praca porusza wysoce aktualne problemy obejmujące okres adolescencji młodzieży. O jej walorze stanowić może fakt, że poruszane w niej problemy stanowią źródło zainteresowań wielu dyscyplin z zakresu nauk społecznych. Jako pracę interdyscyplinarną charakteryzuje ją przenikliwość i klarowność prezentowanych treści, spójność i wielowymiarowość poruszanych problemów. Opiniowana pozycja wpisuje się w aktualny dyskurs poszukujący wieloczynnikowych przyczyn nieakceptowanych społecznie zachowań młodzieży.

W części pierwszej zatytułowanej *Strategie destruktywnego i konstruktywnego radzenia sobie młodzieży dorastającej w sytuacji konfliktu społecznego w relacji do rodzinnych uwarunkowań* scharakteryzowano pojęcie sytuacji trudnych, podkreślając ich przyczyny, skutki oraz rodzaje. Opisano wiek adolescencji w aspekcie rozwoju emocjonalności, zachodzących zmian w rozwoju społecznym oraz autonomii. Szczegółowo poruszono tematykę negatywnego „wpływu” środowiska szkolnego w generowaniu sytuacji konfliktowych w relacji nauczyciel – uczeń oraz uczeń – inni uczniowie, podkreślając ich ujemne skutki psychospołeczne w procesie rozwoju młodzieży. Odniesiono się do opisu grupy czynników szczególnie konfliktotwórczych, podkreślając intensywność ich występowania w życiu młodzieży. Szczegółowo odniesiono się do opisu grupy rówieśniczej, w której uczeń doświadcza różnego rodzaju konfliktów wynikających m.in. z zaczepek, wyśmiewania, rywalizacji, szczególnych uzdolnień, plotek. Podkreślono również znaczenie środowiska rodzinnego, w którym zachodzą konflikty obejmujące relację rodzic – dziecko, a wynikające m.in. z luki pokoleniowej, braku zrozumienia, potrzeby samodzielności dziecka, podejmowania przez młodzież zachowań ryzykownych. Wielokrotnie odwołano się do wyników badań empirycznych innych autorów, co stanowi ważny walor recenzowanej pracy. Szczególnie podkreślono źródła konfliktów rodzinnych w percepcji rodziców oraz dzieci, jak również tych wynikających z nieprawidłowych postaw wychowawczych. W dalszej części tekstu zaprezentowano formy strategii destruktywnego i konstruktywnego radzenia sobie młodzieży w kontekście sytuacji konfliktu, gdzie szczególnie zaakcentowano ich rolę w redukcji przeżywanego napięcia emocjonalnego, lęku i niepokoju. Ponadto opisano postawy rodzicielskie i ich rolę w wyborze strategii w sytuacji konfliktu społecznego obejmującego środowisko rodzinne, szkolne oraz rówieśnicze. Szczegółowo zaprezentowano negatywne postawy rodzicielskie generujące niewłaściwe zachowania u młodzieży, takie jak: niepokój, agresja, bierność, wycofanie. Podkreślono również rolę modelowania społecznego w uczeniu się form reagowania w sytuacji konfliktu, kładąc główny nacisk na pozytywną/negatywną rolę rodziny.

Dalszą część tekstu poświęcono omówieniu wyników badań empirycznych stanowiących istotną część recenzowanej monografii. Celem badań, jak podkreślają autorzy „było poszukiwanie rodzinnej etiologii destruktywnej i konstruktywnej strategii radzenia sobie dorastającej młodzieży w sytuacjach konfliktu społecznego, etiologii tkwiącej w rodzicielskich postawach wychowawczych

i w prezentowanym modelu strategii radzenia sobie przez rodziców w tych sytuacjach” (s. 46). Przedstawiono problemy badawcze, hipotezy, metodę i narzędzia badawcze (Skalę Postaw Rodzicielskich autorstwa M. Plopy, Kwestionariusz strategii radzenia sobie rodziców w sytuacji konfliktu społecznego autorstwa D. Boreckiej-Biernat oraz Kwestionariusz do badania strategii radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego autorstwa D. Boreckiej-Biernat). Scharakteryzowano badaną grupę młodzieży oraz procedurę badania. Następnie zaprezentowano obszernie opracowanie uzyskanych wyników w oparciu o statystykę korelacji r-Pearsona oraz analizę regresji krokowej.

Wykazano, że uzyskane wyniki dają podstawę do stwierdzenia, że tak nieprawidłowe, jak i prawidłowe postawy wychowawcze rodziców oraz prezentowane przez nich wzory destruktywnego lub konstruktywnego sposobu radzenia sobie w sytuacji konfliktu społecznego istotnie wpływają na sposób reagowania młodzieży na napięcie emocjonalne powstałe w sytuacji konfliktowej. Można stwierdzić, że uzyskane wyniki badań wpisują się w ciągle aktualny dyskurs nauk społecznych (tu głównie psychologii i pedagogiki) dotyczący roli rodziny w kształtowaniu zachowań młodzieży. Uzyskane wyniki traktować można jako studium diagnostyczne do podejmowania coraz to nowszych i ukierunkowanych działań profilaktycznych dotyczących środowiska rodzinnego.

W części drugiej pt. *Radzenie sobie młodzieży z niepełnosprawnością w sytuacjach trudnych* omówiono obszary zadań rozwojowych i sytuacji trudnych w życiu młodzieży, podkreślając znaczenie zmian fizycznych oraz kształtowania się tożsamości indywidualnej i społecznej. Omówiono strategię radzenia sobie ze stresem pod kątem funkcji, charakteru działań oraz kosztów. Scharakteryzowano aktywność zaradcą młodzieży w aspekcie uwarunkowań oraz efektywności. Tu m.in. odniesiono się do typologii aktywności zaradczej E. Frydenberga i R. Lewis. W dalszej części tekstu odniesiono się do analizy sytuacji trudnych oraz sposobów ich przezwyciężania wśród adolescentów wykazujących zaburzenia percepcyjne, intelektualne oraz zaburzenia ruchu i choroby przewlekłe (ekspresyjne). Ponadto omówiono modele pomocy młodzieży niepełnosprawnej w przezwyciężaniu sytuacji trudnych w kontekście różnych podejść teoretycznych (behawioralnych, poznawczych, humanistyczno-egzystencjalnych) oraz scharakteryzowano metody badania doświadczeń stresowych i aktywności zaradczej młodzieży niepełnosprawnej, dokonując krótkich odniesień m.in. do Kwestionariusza Poczucia Stresu M. Plopy i R. Makarowskiego, Testu radzenia sobie w społecznych sytuacjach trudnych R-PDPI, Kwestionariusza SCSJ autorstwa N. M. Ryan-Wenger, Kwestionariusza Sposobów Radzenia Sobie (KSRS) R. Lazarusa i S. Folkmana.

Część trzecią pracy składającą się z trzech rozdziałów poświęcono teoretycznemu omówieniu autodestruktywnych zachowań młodzieży w sytuacjach trudnych. Rozważania rozpoczęto od prezentacji okresu adolescencji, uwzględniając opis poziomów buntu oraz zadań rozwojowych. Omówiono etiologię agresji i autoagresji wśród adolescentów oraz podjęto się teoretycznej analizy zjawiska agresji uwzględniającej koncepcje biologiczne, psychologiczne oraz społeczne. Zjawisko autoagresji zaprezentowano poprzez pryzmat zdefiniowania zjawiska, jego rodzajów oraz przyczyn. W rozdziale dotyczącym zachowań autodestruktywnych uwagę skupiono na opisie zachowań dewiacyjnych wśród młodzieży. Przedstawiono charakterystykę samouniszczenia, samobójstw, samookaleczenia, kultu ciała (piercing i tatuowanie), uzależnienia substancyjnego, zaburzenia łaknienia, dysmorfofobii oraz zaburzenia pozorowanego. Ostatni rozdział tej części pracy stanowią rozważania dotyczące działań pomocowych oraz profilaktycznych świadczonych przez różnorodne instytucje społeczne mogących przeciwdziałać występowaniu zachowań autodestruktywnych młodzieży.

Recenzowaną monografię cechuje przede wszystkim aktualność prezentowanych treści w odniesieniu do trudności, z jakimi przychodzi zmierzyć się obecnej młodzieży. W sposób interdyscyplinarny omówiono każdy poruszony w pracy aspekt, przez co praca nawiązuje do wielopłaszczyznowego opisu oraz implikacji praktycznych. Ponadto stanowi cenną pozycję charakteryzującą się wnikliwym i rzetelnym podejściem do przedstawianych w niej zagadnień.

W mojej ocenie część empiryczna stanowi najciekawszą część pracy. Poruszone w niej zagadnienia uważam za niezwykle cenne z uwagi na rodzinne uwarunkowania funkcjonowania i rozwoju młodzieży. Wyniki inspirują do dalszych badań oraz uświadamiają istotną rolę rodziny w wyborze konstruktywnej lub destruktywnej strategii radzenia sobie młodzieży w sytuacjach trudnych.

Ponadto pracę wyróżnia forma prezentowanych treści, którą cechuje przede wszystkim jasność i przejrzystość. Szczególną zaletą pozycji jest jej uporządkowana struktura. Na uwagę zasługuje fakt, że autorzy zawsze starają się przejść od definicji poprzez istotę zjawiska, aż po jego cechy, formy, przyczyny oraz skutki. Istotną zaletą jest również fakt powoływania się autorów na najnowsze badania czy też stanowiska teoretyczne, ukazujące obecną perspektywę omawianych zagadnień. Szczególna wartość recenzowanej pracy zawiera się w umiejętnym połączeniu treści dotyczących studium teoretycznego i działań praktycznych. Można dodatkowo stwierdzić, że recenzowana pozycja odznacza się wysokimi walorami naukowymi i w pełni zasługuje na uwagę specjalistów z zakresu nauk społecznych. Adresatami pracy mogą być rodzice, studenci psychologii, pedagogiki, pracy socjalnej oraz resocjalizacji.

Marcin Jurczyk

Polish Academy of Social Sciences and Humanities in London, Uniwersytet Śląski z Katowicach

DOI: <http://doi.org/10.21852/sem.2020.1.13>

Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela, red. S.T. Kwiatkowski, D. Walczak, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2017, ss. 288. ISBN: 978-83-64953-76-7.

W roku 2017 ukazała się książka pod redakcją Stefana T. Kwiatkowskiego i Dominiki Walczak, zatytułowana *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*. Zagadnienie to zostało ukazane z różnych perspektyw, w ujęciu pedagogicznym, psychologicznym i socjologicznym. Praca nauczyciela z uczniami, ale również z rodzicami uczniów, współpraca z innymi nauczycielami czy przedstawicielami środowiska lokalnego, polega na interakcjach społecznych i budowaniu właściwych z tymi osobami relacji. To zaś oznacza, że kompetencje interpersonalne są jednymi z podstawowych kompetencji zawodowych współczesnego nauczyciela.

Tematyka podejmowana w omawianej książce jest aktualna, ważna i interesująca. Kompetencje interpersonalne w pracy nauczyciela stanowią istotną zdolność. Przyczyniają się bowiem do jakości edukacji, jak również stanowią najistotniejszy czynnik zapobiegający zjawisku wypalenia zawodowego nauczyciela. Kompetencje interpersonalne są nabywane w toku nauki i przez doświadczenie. Nauczyciel jako model zachowania, postawy, postępowania w zgodzie z uniwersalnym systemem wartości, powinien być autorytetem dla swoich uczniów. Stąd ciągle winien on podnosić swoje kompetencje interpersonalne, wszak nauczyciel uczy się przez całe życie, co przyczynia się do profesjonalnego wypełniania jego misji.

Omawiana książka ma stanowić przyczynek do pogłębionej dyskusji nad nowoczesnym kształceniem oraz doskonaleniem zawodowym współczesnych nauczycieli (Wprowadzenie, s. 9). Może być jednocześnie pomocna w motywowaniu nauczycieli i w zdobywaniu przez nich umiejętności kreowania nowego wizerunku szkoły, która będzie nowoczesna, efektywna oraz przyjazna. W książce tej znajduje się, oprócz dokonanego przez redaktorów wprowadzenia, siedemnaście artykułów związanych z tematyką kompetencji interpersonalnych nauczycieli. Na końcu książki zamieszczone zostały noty o autorach.

Artykuł otwierający, autorstwa Agnieszki Cybal-Michalskiej, nosi tytuł *Prorozwojowość jako kategoria edukacyjna w świecie karier bez granic*. Jest to tekst, w którym Autorka przedstawia badania własne nad orientacjami prorozwojowymi młodzieży studenckiej, wskazuje przy tym na rolę kompetencji dla kariery i kondycji ludzkiej, a także podkreśla pozytywną rolę proaktywności podmiotu.

W drugim tekście Dorota Jankowska stawia pytanie o to, jak współcześni studenci pedagogiki, czyli przyszli wychowawcy i nauczyciele, rozumieją studia i jak postrzegają rolę studiów w przygotowywaniu się do tego zawodu. Stawia to pytanie, odnosząc się do kontekstu wpływu neoliberalnej kultury konsumpcji. Niestety, nastawienie pragmatyczne powoduje, że studia pedagogiczne nie są traktowane jako wartość autoteliczna – zdobywania wiedzy ku rozwojowi osobowościowemu, lecz jako edukacyjna inwestycja podnosząca atrakcyjność kandydata na rynku pracy. Stąd uzasadniona

obawa, że „opuszczające mury uczelni rzesze nowych nauczycieli-wychowawców nie podniosą edukacji na wyższy poziom” (s. 45).

Warto postawić pytanie o ideał nauczyciela-mistrza w relacji mistrz – uczeń, który to ideał jest obecny w postulatach pedagogicznych. Nawiązuje do tego Janusz Gęsicki w kolejnym artykule książki, zatytułowanym *Status społeczny nauczyciela a ideały pedagogiczne*. Autor w oparciu o przygotowanie do pełnienia roli nauczyciela, ukazuje mechanizmy społeczne prowadzące do sytuacji nieprzystawania podręcznikowego ideału do rzeczywistości. Zwraca uwagę na kwestię spadku prestiżu zawodu nauczyciela i okoliczności społeczne tego stanu rzeczy. Trafnie sygnalizuje kierunki oraz aspekty analizy tej sytuacji (mistrzostwo w sprekaryzowanym zawodzie nauczycielskim oraz edukacja jako dobro publiczne i podleganie owego dobra regulacjom zgodnym z logiką rynkową), wskazując je jako istotne do dalszych dyskusji w celu poprawy sytuacji w polskim szkolnictwie.

Następny artykuł nosi tytuł „*Nauczyciel wspierany*” a realia pracy zawodowej. Wanda Dróżka dokonuje w nim dość szerokiej analizy wyników badań ankietowych, których celem było poznanie opinii nauczycieli na temat ich pracy zawodowej. Należy podkreślić rozciągniętą w czasie perspektywę badań, a mianowicie te obecne są powtórzeniem podobnych sprzed 25 lat. Wynika z nich brak zadowolenia nauczycieli w kwestii zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa, która jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka. Powodem jest niski status materialny i niepewna sytuacja w oświacie. Autorka konstatuje, że doskonalenie kompetencji interpersonalnych nie poprawi tej sytuacji, ale może przyczynić się do ułatwienia pracy pedagogicznej.

Dominika Walczak w tekście zatytułowanym *Prestiż zawodu nauczyciela a klimat szkoły*, po analizie przeprowadzonych badań dochodzi do wniosku, że niezależnie od uwarunkowań formalnych, w poczuciu bycia docenionym i spełnionym w pracy może pomóc nauczycielom „prestż osobisty, szacunek i autorytet budowane na podstawie wysokiej jakości wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych, a także oparte na zaufaniu i współpracy relacje między różnymi aktorami życia szkoły” (s. 100). Autorka zwraca również uwagę na niezbędny element doskonalenia zawodowego nauczycieli, jakim jest współpraca między nimi, która to współpraca jest jednocześnie ważną formą relacji w gronie pedagogicznym i stanowi źródło wsparcia w codziennej pracy.

Tekst Joanny Madalińskiej-Michalak *Etyka troski w pracy nauczycieli* dotyczy implikacji pedagogicznych koncepcji Nel Noddings na temat etyki troski – w odniesieniu do pracy nauczycieli. W kolejnym artykule *Wsparcie nauczyciela w komunikowaniu się z uczniem*, Jolanta Szempruch, na podstawie analizy przebiegu procesu komunikacji interpersonalnej, wskazuje na warunki jej skuteczności w pracy nauczyciela.

Stefan T. Kwiatkowski podejmuje temat: *Znaczenie kształcenia społeczno-emocjonalnego w rozwijaniu kluczowych kompetencji współczesnych nauczycieli*. Karolina Malinowska przedstawia zagadnienie relacji nauczyciel – rodzic oraz wskazuje czynniki, od których zależy ich jakość. Zwraca uwagę na brak w polskich szkołach określenia standardów komunikacji i współpracy z rodzicami uczniów. Nauczyciele w badaniach deklarują potrzebę wsparcia ich w trudnym zadaniu budowania skutecznej współpracy na tym polu. Na *Rolę umiejętności interpersonalnych w pracy nauczyciela* zwraca również uwagę Oliwia Dudkowska.

Podejmując temat *Nauczyciel, przyjaciel, marzyciel. Kompetencje nauczyciela okiem praktyka*, Wioletta Krzyżanowska jako dyrektorka szkoły omawia żmudne działania związane z tworzeniem nowego zespołu nauczycieli odpowiadającego zamysłowi innowacyjności szkoły. Wskazuje na istotne kompetencje kandydatów na nauczycieli w procesie rekrutacji pracowników: umiejętność zaprezentowania siebie, fachowość w pracy rozumianą jako umiejętność wykorzystania najnowszych trendów dydaktycznych i merytorycznych związanych z nauczaniem oraz intuicję. Te kompetencje stanowią jednak tylko bazę do dalszej pracy, do budowania przez nauczyciela własnego warsztatu pracy. Takie kompetencje nauczyciele szkoły, w której Autorka jest dyrektorem, starają się również doskonalić u swoich uczniów.

Agnieszka Piejka w tekście *Kompetencje praktyczno-moralne nauczyciela a kształtowanie kultury pokoju* wskazuje na wartość pokoju, który stanowi podstawowy warunek przetrwania i bezpiecznego współistnienia ludzi. Podkreśla, iż kształtowanie kultury pokoju w młodych ludziach jest jednym z najważniejszych zadań, jakie we współczesnym świecie stoją przed nauczycielami. Aby

mogli oni w sposób właściwy realizować to zadanie, szczególnie są im potrzebne kompetencje praktyczno-moralne, co wynika ze swoistego, komunikacyjnego charakteru ich pracy.

W kolejnym tekście Rafał Bodarski wskazuje na znaczenie autoportretu psychologicznego w pracy nauczyciela, który musi sprostać coraz to nowym wyzwaniom. Natomiast Magdalena Piornek i Iwona Werner podejmują zagadnienie działań pomocowych nauczyciela-wychowawcy wobec uczniów. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że wychowawcy nie są postrzegani przez uczniów jako udzielający wsparcia i nie dążą do budowania mniej sformalizowanych relacji. Tymczasem takie oczekiwania ze strony uczniów są niejako naturalne, a ponadto może zapobiegać wielu poważniejszym problemom.

Z tym artykułem koresponduje w pewien sposób następny, w którym Urszula Jeruszka podejmuje temat *Kompetencji interpersonalnych nauczycieli szkół zawodowych*. Dokonuje analizy wyników badań własnych dotyczących metod nauczania stosowanych przez nauczycieli. W rezultacie wykazane zostały istotne braki w stosowaniu przez badanych nauczycieli metod aktywizujących ucznia, a także metod kształtujących kompetencje społeczne uczniów.

Ważnym wkładem w podjęte rozważania jest tekst Jarosława Michalskiego na temat *Taktu pedagogicznego we współpracy nauczycieli klas integracyjnych*. Chodzi o współpracę nauczyciela prowadzącego i wspomagającego. W tej współpracy Autor zwraca uwagę na pokorę jako podstawę dzielenia się refleksjami, planowania i projektowania pracy. Podkreśla również potrzebę potwierdzania postawy akceptacji w edukacji integracyjnej (włączającej). Takt jest szczególnie cenny w pracy pedagogicznej, ponieważ dzięki niemu można nawiązać właściwe, dobre relacje z uczniami. Takt i pokora to dwie kompetencje, które są niezbędne wśród wymogów względem nauczyciela (Dawid 2002), niestety mało współcześnie eksponowane i omawiane, stąd warto podkreślić zwrócenie uwagi na te cenne wartości w omawianym artykule.

Zbiór tekstów zamyka artykuł Iwony Koniecznej i Katarzyny Smolińskiej zatytułowany *Kompetencje pedagoga specjalnego*. Podjęto w nim zagadnienia związane z rolą i zadaniami pedagoga specjalnego. Nakreślono zakres kompetencji i kwalifikacje, a jednocześnie wskazano podstawowe kierunki zmian w odniesieniu do ich kształtowania i doskonalenia u pedagogów specjalnych.

Podsumowując całość omawianej pracy zbiorowej, należy podkreślić aktualność zawartych w niej treści. W książce kładziony jest akcent na pracę nauczyciela z uczniem i podmiotowe podejście do każdego ucznia, na pracę z rodzicem ucznia, z innymi nauczycielami i przedstawicielami środowiska lokalnego. Niezbędne do tego są umiejętności interpersonalne. O aktualności treści omawianej monografii świadczy dobór tematyki poszczególnych tekstów, w których poruszanych jest wiele współczesnych problemów związanych (w sposób bezpośredni lub pośrednio) z relacjami interpersonalnymi w środowisku szkolnym. Poszczególne teksty, które są intelektualną refleksją nad kategorią kompetencji interpersonalnych i ich rolą w pracy nauczyciela, mogą być inspirujące w obszarze szeroko rozumianego wychowania.

Ze względu na zróżnicowany charakter zawartych w książce tekstów, opracowanie to może służyć pomocą w refleksji naukowej, a jego adresatami mogą być także nauczyciele, studenci pedagogiki, ale również innych kierunków nauk społecznych, a także politycy i wszyscy ci, którzy są odpowiedzialni za jakość edukacji lub aktualnie zaangażowani w działania mające na celu wychowanie młodego człowieka i związaną z tym współpracę z innymi podmiotami.

Dariusz Adamczyk

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

ORCID ID: 0000-0002-3083-559X

DOI: <http://doi.org/10.21852/sem.2020.1.14>